

Nyutgivelse 2021

LOKALHISTORIE BIRKENES

Heftet var opprinnelig utgitt som et undervisningshefte
for skolene i Birkenes kommune. Det er skrevet
på nytt og bildene er skannet på nytt.
Red. Per Gunnar Knutson

KIRKENE I BIRKENES

Tekst: Åsmund Knutson
Foto: Johannes Agerbo
Framsidebildet:
Svenn A. Hansen

Kirfene i Birkenes

Tekst:

Åsmund Knutson

Foto:

Johannes Agerbo

Framsidedet:

Svenn A. Hansen

Lokale ressurser i undervisningen

Veiledningstjenesten ved Birkenes Skolestyrekontor

Forord til nytt hefte:

Det er foretatt lite endringer i denne nytgivelsen, utenom noen språklige. Bildene er skannet på ny, et par er erstattet av andre med bedre kvalitet.

Heftet ble skrevet til Den Norske Kirkas 1000-års jubileum i 1995, og prester og prost og biskop som er nevnt, er de som var i virksomhet da heftet ble skrevet.

Nå i 2021 er det følgende som innehar disse embetene:

Biskop i Agder og Telemark:	Stein Reinertsen
Prost i Vest-Nedenes Prosti:	Steinar Floberg
Sogneprest, Birkenes:	Torill Farstad Dahl
Sogneprest, Herefoss og Vegusdal:	Frode Eikrem

Takk til Svenn A. Hansen for den flotte forsida.

20. mai 2021

Per Gunnar Knutson

KIRKENE I BIRKENES KOMMUNE

Forord

I 1995 kan Den Norske Kirke feire 1000-års jubileum til minne om den første norske kirke, som ble reist av Olav Trygvason på Moster i 995. Men det var Olav Haraldson som fikk folket til å godkjenne Lova om Kristenretten i 1024 på Mostertinget, det første kirkemøtet i Norge. Da ble den norske folkekirke til. Etter den tid kom kristendommen til å bli en del av lovverket i Norge og danne grunnlaget for vår kultur.

Jeg tenkte derfor at vi kunne markere denne milepælen med et lite hefte om kirkene i vår egen kommune.

Birkeland 18.08. 1994

Åsmund Knutson

Innhold

Side	
5	Sankta Sunniva legenden
6	Bispedømmer og bispeseter
6	Kirker og kirkesalg
7	De enkelte menighetskirkene
8	BIRKENES KIRKE
8	Gamlekirka i Birkenes
9	Kirka fra 1858
10	Altertavla
11	Kirkeklokkene
11	Orgelproblemet
11	Oppvarming i kirka
12	Gammelt inventar
15	Gravsteinen fra 1600-tallet
16	HEREFOSS KIRKE
16	Gamlekirka i Herefoss
17	Nykirka fra 1865
18	Stoltildeling i 1865
19	Altertavla i Herefoss kirke (bilde)
20	Altertavla i Herefoss kirke
20	Orgel i kirka
20	Kirkeklokka som sprakk
21	Gammelt inventar
22	VEGUSDAL KIRKE
23	Sigurd Fåvnesbane
25	Utskjæringer på Vegusdal Stavkirke
25	Blomstermotivet
25	Gamlekirka
26	Vegusdal nye kirke fra 1867
27	Altertavla
27	Døpefonten og dåpsfatet
29	Lysekrona
29	Orgel i Vegusdal kirke
30	VEGUSDAL KAPELL
30	Kirkeklokka
31	Gamle Birkenes kirke. Tillegg.
31	Kartskisse over kirkebygda før 1869
33	Grunnriss av gamlekirka

KIRKENE I BIRKENES KOMMUNE

DEN NORSKE KIRKE er organisert ved ei inndeling av landet i 11 bispedømmer: Borg, Oslo, Hamar, Tunsberg, Agder, Stavanger, Bjørgvin, Møre, Nidaros, Sør Hålogaland og Nord Hålogaland.

Bispedømmene er delt opp i prostier, prestegjeld og menigheter (kyrkjelyder) med sine kirker.

Agder bispedømme, som omfatter Agder fylkene og Telemark, har bispesete i Kristiansand. Biskop er Halvar Bergan.

Aust-Agder fylke er delt opp i 4 prostier: Aust-Nedenes, Arendal, Vest—Nedenes og Otredal.

Birkenes prestegjeld, som tilsvarer Birkenes kommune, hører til Vest-Nedenes prosti med prostesete i Lillesand. Prost er Steinar Tofte.

Prestegjeldet er delt i 3 menigheter (kyrkjelyder) med 3 kirker: Birkenes, Herefoss og Vegusdal, og Vegusdal kapell. Det har 2 prester: Sogneprest Leif Jan Møller -Stray og menighetsprest Gunstein Vetrhus.

1 1995 kan Den Norske Kirke feire 1000- års jubileum, så vi tar et lite tilbakeblikk på oppbyggingen av denne urgamle organisasjonen.

Sankta Sunniva legenden

Sunniva var ei irsk, kristen kongsdatter som flykta fra en brutal, hedensk frier med heile sitt følge. På tre skip dreiv de over Nordsjøen mot Norge uten årer og seil og landa på øya Selje like sør for Stadlandet. Der søkte de ly i en heller oppe i fjellsida, da hedenske nordmenn under Håkon jarl (974-995) ville jage de fremmede vekk. De bad Gud om hjelp og ble bønnhørt ved at et steinras begrov dem i helleren.

Da det siden ble sett en gåtefull lyssøyle over øya, ga Olav Trygvason (995-1000) ordre til å samle inn beina etter martyrene. Sunnivas kropp ble da funnet uskadd. Hun ble skrinlagt og gjort til lokal helgen for Vestlandet, som også omfatta Sørlandet i den tida. Hun var Norges første helgen og dagen hennes er 8. juli, Seljumannadag eller Seljumannamesse .

Fra 1930 har den katolske biskopen i Norge hatt tittelen: «Biskop av Selje» .

Ruiner av Sunniva-klosteret på Selje

Bispedømmer og bispeseter

Legenden om Sankta Sunniva skal ha vært årsaken til at det først ble bygd ei kirke og senere et benedictiner-kloster på sletta nedenfor Sunniva helleren på Selje. Klosteret som fikk navn etter Sunniva, var i bruk til 1470. I alt ble det bygd 31 kloster i Norge i den katolske tida.

På Selje ble det og oppretta et bispesete, det første som kirkene i Birkenes, Herefoss og Vegusdal hørte inn under. Det skjedde i 1070 under Olav Kyrre (1066-1093). Da var det 3 bispedømmer i Norge med bispeseter på Selje, i Nidaros og Oslo. Heile Vestlandet og Sørlandet hørte inn under Selje.

Seinere ble bispesetet på Selje flytta til Bjørgvin, og i 1124 delt i to. Stavanger ble da bispesete for Rogaland og Agder.

I 1152 ble Norge egen kirkeprovins og fikk erkebiskop med sete i Nidaros. Det var i katolsk tid, da Norgesveldet var på det største. Landet var da delt opp i 11 bispedømmer, 5 i fastlands-Norge: Nidaros, Bjørgvin, Stavanger, Oslo, Hamar, og 6 på øysamfunnene: Grønland 1, Island 2, Færøyene 1, Orknøyene 1, Man 1.

Etter reformasjonen i 1536 ble tallet på bispedømmer redusert til 4: Oslo, Stavanger, Bjørgvin og Nidaros. Og i 1682 ble Kristiansand pekt ut til å være bispeby for Agder og Rogaland. Men biskopen flytta ikke før etter den store bybrannen i Stavanger 4. november 1684. (Gadas gutter i Kristiansand sa det på sin måte;: «Han derre biskopen fløtta ikke før det brant i fua på han»).

På den tida hørte kirkene våre inn under hver sitt prosti:

Birkenes kirke, som var anneks til Tveit hovedkirke, hørte til Mandal prosti i Lister og Mandals Amt.

Herefoss kirke, som var anneks til Hommedal (Landvik) hovedkirke, hørte til Nedenes prosti i Nedenes Amt.

Vegusdal kirke, som var anneks til Evje hovedkirke, hørte til Råbyggelaget prosti i Nedenes Amt.

I 1918 ble amt, som Norge hadde vært inndelt i fra 1661, bytta ut med ordet fylke. Rogaland fylke ble oppretta som eget bispedømme i 1925 med bispesete i Stavanger. Agder bispedømme kom da til å omfatte begge Agderfylkene og Telemark med Kristiansand som bispeby, eller stiftsstad som byen gjerne blir kalt. Stift er et annet ord for bispedømme.

I 1875 ble Herefoss eget prestegjeld sammen med Vegusdal og Mykland. Birkenes ble eget prestegjeld i 1905. Fra 1. januar 1967 er de gamle kommunene Birkenes, Herefoss og Vegusdal slått sammen til Birkenes kommune, og fra 1. januar 1977 til Birkenes prestegjeld.

Kirker og kirkesalg

I Aust-Agder er det i alt 47 vanlige kirker, 2 arbeidskirker og 4 kapell. Av disse er 20 langkirker, 13 korskirker, 7 langkirker som er bygd om til korskirker, 6 åttekanta kirker og 1 T-forma kirke.

Etter den store nordiske krig (1711-1720) solgte kong Fredrik IV (1699-1730) kirkene på auksjon for å få penger i statskassa. Salget gikk for seg i tida 1722-23.

I Aust-Agder ble det solgt 31 kirker for i alt 11 910 riksdaler. Privatfolk kjøpte 15 kirker og menighetene 16.

Birkenes annekskirke ble solgt sammen med Tveit hovedkirke til tolleren Michael Riis for 3230 riksdaler.

Herefoss annekskirke ble solgt sammen med Landvik hovedkirke til sorenskriver Lyth-Ørum for 910 riksdaler.

Vegusdal annekskirke ble solgt til Vegusdal menighet for 160 riksdaler.

Ved lov av 24. september 1851 ble det bestemt at alle kirker i privat eie, skulle etter takst overdras til menighetene igjen.

Birkenes menighet kjøpte kirka igjen i 1762 av daværende eier, Christen Tobiesen, for 40 riksdaler.

Herefoss menighet fikk kirka som gave i 1827 av daværende eiere, Jørgen Herefoss og enka etter Kittel Herefoss.

Vegusdal menighet hadde heile tida vært eier av kirka.

De enkelte menighetskirkene

I året 995 kom vikingkongen Olav Trygvason tilbake til Norge som en ny mann. I England hadde han lært kristendommen å kjenne, og var blitt både døpt og konfirmert i trua på Kvitekrist. Nå ville han innføre kristendommen i sitt eget land. Han bygde derfor ei kirke på det stedet han først kom i land etter vikingferdene sine, på øya Moster i ytre Hardangerfjord. Året 995 er derfor blitt regnet som begynneråret for innføringen av kristendommen i Norge.

Moster kirke

Vi skal nå nevne litt om de enkelte menighetskirkene. Og siden det er 1000-års feiring for kristendommen vi har i tankene, tar vi med noe om de gamle kirkene i prestegjeldet.

I Birkenes kjenner vi til ei steinkirke fra middelalderen.

I Herefoss kjenner vi til ei trekirke fra 1600-tallet.

I Vegusdal kjenner vi til to gamle kirker:

- Den eldste var ei stavkirke fra middelalderen,
- Den andre var ei tømmerkirke fra 1500-tallet.

I loven av 1851 om at alle kirker i privat eie skulle overføres til menighetene, sto det

og at i hvert kirkesogn (prestegjeld) skulle det være kirke som rommet tre tideler (3/10) av befolkningen. Det førte til den største kirkebyggingsperioden i Norge noen gang. I Birkenes er de tre menighetskirkene bygd straks etter at den loven kom. I lov av 1950 er navnet sognekommune opphevd.

BIRKENES KIRKE

Birkenes kirke er første gang nevnt i et offentlig skriv 30. september 1344. Det var biskopen i Stavanger, Guttorm Paalsson (1343-1350) som da sendte brev til sognepresten i Birkenes, sira Gunstein, prestr á Birkinesi kirkja. Birkenes hadde da sogneprest i egen sognekirke. Men etter Svartedauen (1349-50) ble Birkenes kirke anneks til Tveit. Det fellesskapet varte i 555 år. Da ble Birkenes eget prestegjeld igjen, i 1905.

Gamlekirka i Birkenes

Den gamle kirka var ei stilrein langkirke av stein med våpenhus, tårn, kirkeskip og kor, men uten sakristi. Den hadde to pulpiturer eller trev, som de gjerne ble kalt, et på nordveggen og et på vestveggen over inngangsdøra.

Kirka hørte til den romanske stilperioden som varte fram til 1250. Trolig var den av samme alder som nabokirkene i Tveit og Vestre Moland, altså bygd en gang på 1100-1200 tallet.

Gamle Birkenes kirke

Ved stoltildelinga i 1776 hadde den 36 benker, 18 på hver side, med plass til 275 voksne personer, mennene på høyre side og kvinnene på venstre. Hver gård hadde sin benk med dør for. På trevet var det plass til tjenere og husmenn med sine koner. Ved den siste stoltildelinga i 1852 var det 290 sitteplasser.

På altertavla, som etter tradisjonen skal ha vært fra Christian IV's tid (1588-1648), var det utskårne trefigurer og en del tekster skrevet på latin.

Prekestolen, som det var baldakin eller tronehimmel over, var det og utskjæringer på.

Fra 1830-åra begynte det å bli snakk om å bygge på kirka eller å bygge ny. Bare om lag en måned etter at formannskapslovene hadde tredd i kraft 1. januar 1838, kom dette spørsmålet opp i kommunestyret. Etter mange års drøftinger endte det med at gamlekirka ble revet i 1858 og ei ny kirke bygd i stedet.

Kirka fra 1858

Den nye Birkenes kirke ble innvidd av biskop Jacob von der Lippe (1841-1874) 1. desember 1858. En avdeling artillerisoldater var utkommandert til å holde orden på den store folkemengde som var møtt fram. Iført paradeuniformer med høye, buskede hatter og blanke sabler sto de æresvakt fra søndre port til kirkas søndre inngangsdør og presenterte gevær, da biskopen med følge på 9 proster og prester kom gående fra Prestestua.

Birkenes kirke er tegnet av den kjente Oslo-arkitekten Christian Henrik Grosch (1801-1865), som har oppført mange offentlige bygninger i Oslo, bl.a. Universitetet.

Mønsteret for kirka er prega av bysantisk-romansk stil med klassisisme i det ytre. Det høyreiste tårnet med sine framspring kan minne om ei stavkirke. Byggmester var Mikkel Mortensen fra Kristiansand. Kostnadene kom på mellom 7000 og 8000 spesidaler.

Kirka er ei korskirke av tre med korte korsarmer, så korte at sogneprest Bødker helst ville ha kalt det ei langkirke. Den har gallerier (trev) på begge sider og på vestsida over inngangsdøra. Som ny hadde den 760 sitteplasser. De er siden blitt redusert til omkring 700 plasser.

Birkenes kirke fra 1858

Altertavla

I stedet for å bruke altertavla fra Gamlekirka, ble det satt inn et gulfarga kors med forgylte kanter i den nye kirka. Under korset sto teksten:

«Lader eder forlige med Gud».

Det ble bytta ut til 50-års jubileet i 1908 med en kopi av alterbildet i Jacobskirken i København: «Kristi oppstandelse». Det var malt av den danske kunstneren Carl Bloch (1834-1890). Kopien i Birkenes kirke er malt av den norske maleren Lars Osa. Under bildet står teksten i gullbokstaver:

«Jeg lever og I skal leve».

Ramma til alterbildet er tegnet av arkitekt Frølich fra Kristiansand, og arbeidet er utført av Birkenes-snekkerne Åsulv Stoveland og Olaus Tveide. De måtte selv lage høvletennene de brukte til å rille opp de forskjellige fuger og folder med på rammelista.

Altertavla i Birkenes kirke

Kirkeklokkene

Den gamle kirkeklokka var liten og spe i klangen. Den var 53 cm i tverrmål og veidde 104 kilo. Det var derfor kjærkomment da kirka fikk to nye klokke i gave til 50-års jubileet.

- Den største klokka er 72 cm i tverrmål og veier 275 kg.

Den har innskrifta:

«Fra Ole og Kathrine Mollestad 1907. Ære være Gud i det høyeste. Luk. 2.14».

- Den andre har et tverrmål på 63 cm og veier 200 kg.

Den har innskrifta:

«Fra Kristen og Marie Tvede til minde om vaar søn Guthorm Tvede, død 17/6 1905.

Halleluja. Lov Gud i Hans helligdom. Ps. 150.1».

Åsulv Stoveland laget de nye klokkestolene.

Den gamle klokka kunne ikke passe sammen med de nye, så den ble solgt etter verdien på metallet for kr. 166,40.

Orgelproblemet

Spørsmålet om å skaffe orgel til kirka ble et langvarig problem. I 1884 ville Birkenes Sparebank gi 600 kroner til kjøp av orgel til kirka. Men kommunestyret avsto tilbudet.

I 1890 søkte sogneprest Bødker om lov til å sette sitt private orgel inn i kirka og bruke det i gudstjenesten. Etter at søknaden først var blitt drøfta i et menighetsmøte, ga kommunestyret lov til det. Men søknad om lønn til organist ble avslått. Orgelspill var ei privatsak, ble det hevda.

Men etter et prøveår godtok kommunestyret i 1891 ei gave fra Banken på 900 kroner til kjøp av et harmonium til kirka. Men lønn til organisten måtte fortsatt samles inn fra privatfolk. Først i 1898 bevilga kommunestyret 60 kroner i årslønn til organisten.

Det viste seg at et harmonium var for svakt til den store kirka. Men søknad fra kirkestyret i 1909 om tilskudd til et pipeorgel ble avslått av kommunestyret. Da bevilga Birkenes Sparebank 1500 kroner til formålet. Det satte fart i ei privat innsamling som på kort tid skaffa tilveie resten av beløpet på i alt 4130 kroner.

I 1910 ble det fra Olsen-Jørgensen kjøpt et pipeorgel, som ble plassert på galleriet over inngangsdøra i kirka. Det har 9 stemmer, 2 manualer og pedal med manuelt pumpeverk. Da det i 1950 ble innlagt elektrisk strøm i kirka, fikk orgelet en elektrisk motor til å drive pumpeverket.

Det gamle harmoniumet ble gitt til Birkeland bedehus.

Oppvarming i kirka

Oppvarmingsspørsmålet var et problem som ble drøfta etter hvert, fordi det ikke ble satt inn ovner i kirka da den var ny. Birkenes Sparebank ville rette på dette i 1877 og tilbød seg å koste ovner til kirka, mot at kommunen tok på seg fyringsutgiftene.

Tilbudet ble drøfta i kommunestyret og til slutt godtatt, men først etter at et motforslag var blitt forkasta. Det gikk ut på at det heller skulle kjøpes inn sjal og frakker til dem som syntes det var for kaldt og trengte det.

I 1915 ble de gamle ovnene fra 1877 skifta ut med noen høye ovner med lange røyktuter, som slett ikke var noen pryd i kirka. Først til 100-års jubileet i 1958 ble det montert elektriske varmerør under stolsetene.

Gammelt inventar

Av gammelt inventar som er tatt vare på, kan nevnes:

- Et dåpsfat i messing pryda med speidermotivet fra Det Gamle Testamentet: to speidere kommer tilbake fra Kanaans land med en stor drueklase som de bærer mellom seg på si stang.
- Ei handlaget kopperkanne som hører med til dåpsfatet.
- En kalk (nattverdbeger) av sølv fra 1664 med innskrifta: «B. K. 1664». På knottene i handtaket står det: «J-E-S-U-S».
- En disk (fat til nattverdsbrødet) av sølv fra 1664.
- Ei offerbøsse av tre fra 1765 med innskrifta: «Til de Offentlige Penge».

Dåpsfat av messing og vannkanne av kopper

Kalk og disk fra 1664

Offerbøsse fra 1765

Dør fra Gamlekirka

Gravsteinen fra 1600-tallet

En gravstein fra 1600-tallet ble brukt til trappestein frammenfor hovedinngangen i den nye kirka. Der lå den til 1941, da den ble flytta og reist opp på en liten plen frammenfor sakristiet.

Den har innskrifta:

«HER UNDER HUIER S.MAN GUNDER GUTTORMSEN. GUD GIFUE HANNEM EN GLEDELIG OPSTANDELSE. ANO 1689 DEN 26 IANVARI. AASTE VLFSDATER ANO 1673 DEN 17 FEBREVARI.»

Gravstein fra 1600-tallet

HEREFOSS KIRKE

Herefoss er første gang nevnt i et offentlig skriv 14. juli 1487. Hegrafoss kirkja var det gamle navnet. Det var i katolsk tid, og biskopen, som budde i Stavanger, het Eiliv Johnsson (1479-1512). Herefoss kyrkje var da anneks til Hommedal (Landvik) hovedkirke.

I 1875 ble Herefoss prestegjeld oppretta med Herefoss som hovedkirke og Vegusdal og Mykland som annekskirker.

Gamlekirka i Herefoss

Den gamle kirka som ble revet i Herefoss 1865, skal etter tradisjonen ha vært den andre i Herefoss. Den første kan ha vært ei stavkirke. Men det vet vi ikke sikkert.

Gamlekirka var ei tømra langkirke av grovt tømmer med tårn over våpenhuset. Den var kledd med breie bord innsatt med tjære, og hadde små, blyinnfatta vinduer. Grunnmuren var lav, og under kirka var de gravkjeller.

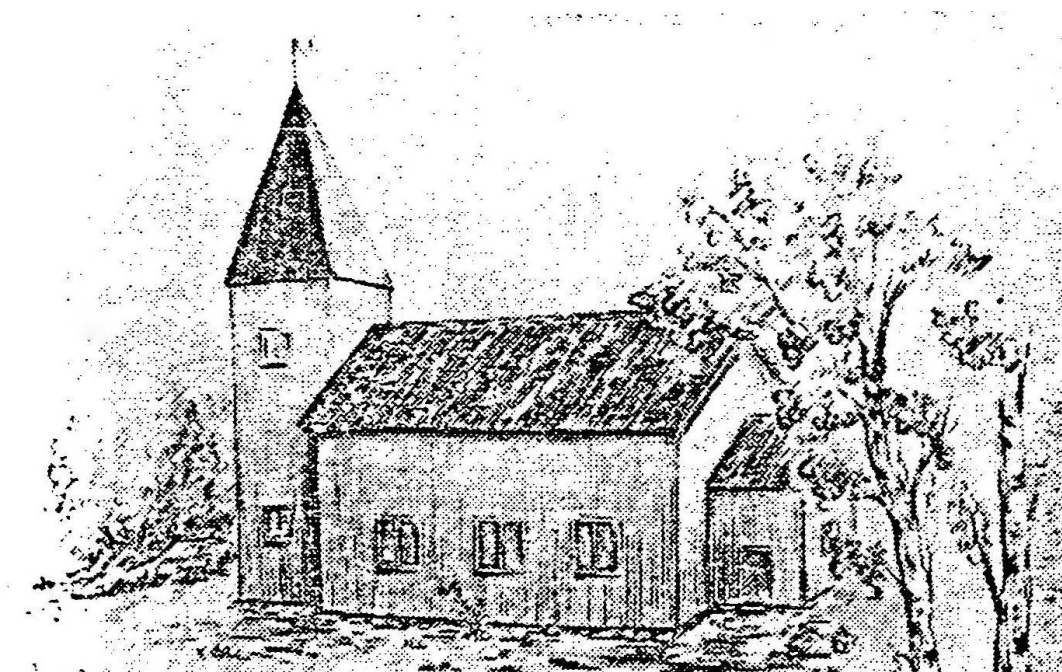
I gravkjelleren under golvet i kirka ble futen Claus Andrup gravlagt i 1697, bare 33 år gammel. Det kosta 10 riksdaler. Et par av barna til sorenskriver Lyth-Ørum skal og være gravlagt der.

Kirkeskipet var trolig bare 9x6 meter, men det hadde tre gallerier eller trev som det ble kalt:

Langtrevet på nordveggen, Ungdomstrevet på tvers over alteret og Stortrevet over inngangsdøra. Dette siste var for embetsfolk og offiserer. Det var atskilt fra menigheten med gardiner eller portierer.

I lang tid budde embetsmennene i Herefoss: Futene fra 1680 til 1820 og sorenskriverne fra 1724 til 1852. Rettestøl var offisersgard.

Kirkebenkene hadde dører der navnet på de enkelte gardene var malt på. Korbuen skulle være lite pen, men altertavla var ei vakker renessansetavle.

Herefoss gamle kirke

I 1789 ble kirka nevnt som «en liden Trækirke i nu meget slet, forfalden og brøstfeldig Tilstand». Men det retta eieren av kirka på alt året etter, sorenskriver Hans Smith. Siden 1723 var embetsmennene etter tur eiere av kirka.

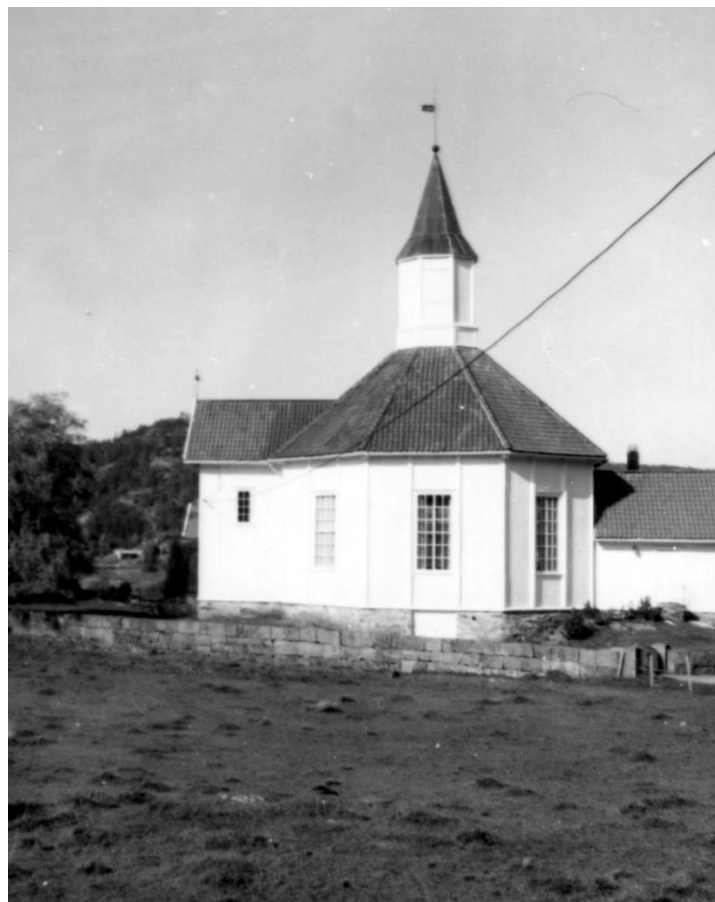
Den gamle kirka lå nord for der den nye nå ligger og lavere i terrenget, så vannet gikk helt opp til kirkemuren, når det var storflom i Herefossfjorden. Under storflommen i 1864 sto vannet så høyt at bedeskammelen lå og flaut inne i alterringen.

Det er «Heigrefos Sogns Almue» som har bygd Gamlekirka for en kostnad av 91 riksdaler.

Nykirka fra 1865

Den nye kirka i Herefoss ble innvidd av biskop Jakob von der Lippe 11. oktober 1865, assistert av 6 prester fra Vest-Nedenes prosti. Det var først bestemt at kirka skulle stå på Torsbumoen, men ingeniørkaptein P. R. Krag, far til dikteren Vilhelm Krag, var da i bygda. Han pekte på fjellknausen like sør for den gamle kirka og sa: «Der bør kirka stå.» Og slik ble det.

Kirka er tegnet av arkitekt Wilhelm Nordan fra Oslo, og Mikkell Mortensen fra Kristiansand sto for bygginga. Det er ei likesida, 8-kanta kirke, enkel og stilrein, med store vinduer og et høyt tårn midt på kirka. Den er bygd av solid tømmer og har gallerier over inngangsdøra og på begge sider. Den har 200 sitteplasser. Kostnaden kom på 3000 spesidaler.

Herefoss kirke bygd i 1865

Stoltildeling i 1865

I den nye kirka var det 11 stoler eller benker på hver side av midtgangen. Ei nemd med lensmann Thov Hansen til formann fikk i oppdrag å dele ut benker til den 32 gardene i kommunen:

- Benk 1: Sangerne på høyre side og prestefamilien på venstre
- Benk 2: Lauvås, Løland, Direnes, Kylland, Senningtveit, Rosåsen
- Benk 3: Herefoss-gardene
- Benk 4: Koveland, Bjelland, Rettestøl, Stie
- Benk 5: Snøløs, Åmlid, Sundtjønn, Engebu, Espebøl, Suggelia
- Benk 6: Ørteland, Nes, Holtebu, Heimdal
- Benk 7: Gauslå, Stoveland
- Benk 8: Bjorvatn, Topland, Dalane
- Benk 9: Tveiten, Håland, Nesbu
- Benk 10: Væting-gardene
- Benk 11: Ramselia, Rodalen

Folk holdt strengt på benken sin. Det var ei æressak at ikke benken sto tom. Fram mot 1920-30 åra begynte folk å blande seg i kirka. Men ennå (1994) setter eldre folk seg helst i «sin egen benk».

Altartavla i Herefoss kirke

Renessansetavle fra 1600-tallet

Våre altertavler

Aldri før har vi på noen norsk altertavle sett hva Herefoss kirkes altertavles øverste midtbilde viser oss. Jesus Kristus, glorifisert, henger på korset. Mens Hans frelsende blod strømmer i stråler fra Hans smertefulle sår ned over den falne Adam.

Det første mennesket, den syndefulle menneskehetens far, Adam, som altertavlens kunstner har legemliggjort i sitt Golgata-maleri, reiser seg fra syndefallet i kraft av Jesu forsonende blod.

Fra lansestikket i Hans høyre side strømmer blodet i en stråle rett inn i Adams hjerte. Adams hånd, som klynger seg om Jesu korsstamme, treffer av blod fra naglesåret i Jesu hånd. På bildet bøyer Jesus sitt hode og ser ned på Adam.

En oldkirkelig legende forteller at Adams sønn, Set, begravde sin far på Golgata, "verdens midtpunkt".

Da man årtusener senere grov hull i jorden på Golgata for å reise Jesu kors, kom Adams levninger til syne.

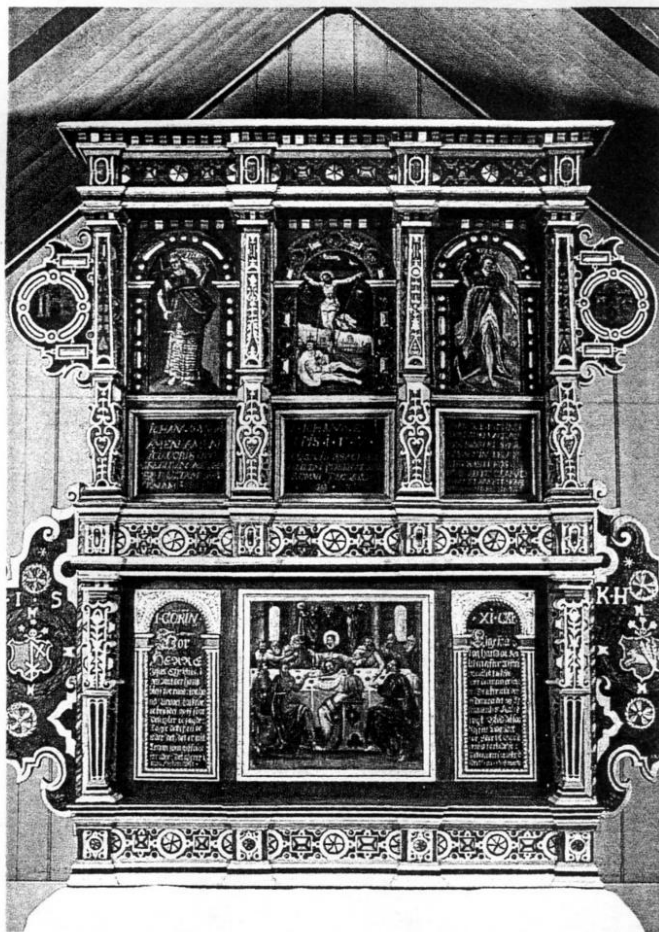
På mange av de altertavler med Golgata-scener vi før har sett, ligger Adams kranium og knokler ved foten av Jesu kors. Symbolsk er det forklart slik at ved Adams syndefall i Edens have kom døden inn i verden. Men Jesus – den annen og nye Adam – overvant døden. Jesu offerdød på korset frikjøpte alle mennesker fra døden. Hans død forvandlet alt; døden er forvandlet til liv. I den korsfestede Jesus begynner det nye liv som varer evig.

I middelaldersk pasjonsdiktning har vi en gang lest en legende (legender er utvidelser eller forlengelser av evangeliske temaer) om Adam. At han måtte sone i fem tusen fem hundre år den synd han så dypt krenket Gud med, før han kunne stå frem fri og frelst.

Innskriften under Golgata-bildet understreker kunstnerens intensjon med motivet. Teksten fra 1. IOHANNES EPIS 1 V 7 er malt på latin: Sanguis Jesu Christi Filii Dei purificat nos ab omni peccato. Oversatt: Jesu Kristi, Guds Sønnns blod renser oss fra all synd.

Under innskriften har kunstneren malt årstallet 1634.

Golgata-bildet er rammet inn av en portal i renessansestilens buform og med kjærlighetens røde farge. Bildet er flankert av to teologiske dyder. Til venstre Fides – Troen – med korset. Til

I det midtre billedfelt øverst ser vi den korsfestede Jesu Kristi frelsende blod strømme ut fra Hans sår over den falne Adam, som reiser seg. I billedfeltet under innstifter Jesus det hellige nattverdsmåltid. Altertavlen i Herefoss kirke er en renessansetavle fra 1634. Kunstverket er skåret i ek, og er muligens laget av en dansk kunstner. Høyde og bredde 2,4 m.

Herefoss kirke

I nordenden av den 9 km lange innsjø Herefossfjorden, cirka 3 mil nord for Grimstad i Aust-Agder fylke, ser vi den åttekantede, hvitmalt Herefoss kirke. Kirken ble vigslet 11. oktober 1865.

I skriftet til 100-årsjubileet 1965 leser vi at kirken trolig er den tredje på dette gamle kirkested. Årstall for den første kirken kjenner man ikke. Men i 1487 var Herefoss sogn nevnt i dokumentet Diplomatarium Norvegicum nr 264.

høyre Spes – Håpet – med duen.

Under Fides leser vi fra IOHAN. 6 V 47. Oversatt: Sannelig, sannelig sier jeg eder. Den som tror på meg har evig liv. Under Spes står PSAL. 22 V 5 V 6. Oversatt: Til deg satte våre fedre sitt håp. De satte sitt håp til deg og du utfridde dem. Til deg ropte de og ble utfridd. På sidevingene er malt bokstavene IHS. De betyr Jesus Hominum Salvator – Jesus, menneskenes Frelser.

Inederste billedfelt er nattverdsscenen fremstilt. Sentralt bak langbordet, som er parallelt med billedflaten, sitter Jesus. Han er utstyrt med glorie. Alle tolv disipler er til stede ved deres siste fellesmåltid, og Jesus velsigner dem. Johannes sitter på sin plass nær Jesus. I forgrunnen Judas med sin forræderiske pengepose. På hver side av bildet er malt de ord Jesus uttaler ved den hellige nattverds innstiftelse, da Han gir disiplene sitt legeme og blod – i form av brød og vin – til syndenes forlatelse. For dem – og for alle mennesker i verden.

Kalken, som Jesus benytter ved nattverdsmåltidet, står midt på bordet og skinner og glitrer. I middelalderen ble det sagt at kalken var laget av en lysende edelsten med undergjørende krefter. Den blir betegnet som Den hellige gral. Gralslegenden hadde en dominerende plass i middelalderens litteratur.

På altertavlens sidevinger er malt initialene til de glade givene av kunstverket.

Altertavlen stod fra 1634 i Oddernes kirke, som fikk ny altertavle 1704. Da ble den gamle tavlen flyttet til Herefoss. Den har gjennom årene mistet toppstykket og tålt overmalinger og litt av hvert, men har overlevd. Til Herefoss kirkes 100-årsjubileum fremstod altertavlen nyrestaurert i all sin glans. Dens nydelige fargesammensetning minner om russiske ikoners fargeskala. Kunstneren er ukjent, men antas å være dansk.

I Herefoss holdes kirketradisjoner i hevd. Hvert år arrangeres "Sommerdagen" en søndag i juli. Da går man opp gamle kirkestier, man drar til kirke med hesteskyy på kjerreveier, og folk ankommer i robåter fra gårdene omkring Herefossfjorden.

Årvis er gudstjenesten 2. påskedag på St. Olavs hei. Sagn om den gang kong Olav Haraldsson red over heien til Herefoss for å kristne folket der, lever videre på folkemunne i bygden.

Av Olava Overland Foto: Bo-Aje Mellin

Altertavla i Herefoss kirke

Den gamle altertavla så ikke så fin ut i den gamle kirka, fordi det vakre ved den var overmalt. Mange ville derfor kassere den da gamlekirka ble revet og i stedet sette inn et gyllent kors i den nye. Men det endte med at den ble overflytta.

Før 100-års jubileet i 1965 ble altertavla sendt til Riksantikvaren i Oslo til restaurering. Det viste seg da at den var en kunstsatt av de sjeldne, ei renessansetavle med rike utsmykninger.

Altertavla var blitt gitt som gave i 1634 til Oddernes kirke av toller Gabriel Jacobsen. Bumerket hans «GIS» står på venstre ving, og bokstavene «KHD» på høyre ving kan være kona hans. Den sto i Oddernes kirke til 1704.

Vi vet ikke sikkert hvor tavla tok veien etterpå, før den dukka opp i Herefoss kyrkje i 1790. Det var ved en hovedreparasjon eieren av kirka, sorenskriver Hans Smith, utførte på kirka det året. Den kan ha kommet til Herefoss straks etter 1704, men den kan også først ha vært en tur om Frolands Verk, som Hans Smith var eier av. I kallsboka for Herefoss står det at Smith i 1790 «skjænkede Kirken den smukke Altertavle».

Altertavla er delt i to etasjer med stolper og vingepar og har vakre bilder fra 1600-tallet. I hovedfeltet nederst er det bilde i midten av nattverden med innstiftingsorda i feltene på begge sider skrevet på dansk.

I hovedfeltet øverst er det bilde av Jesus på korset med Adam sittende under. I feltene på begge sider står det en kvinneskikkelse. De skal være symbol på trua og håpet. Under er det tre felt med skriftsteder fra Bibelen skrevet på latin.

Orgel i kirka.

Høsten 1891 ble Karl Knutson tilsatt som kirkesanger i Herefoss Kyrkje. I 1910 tok han opp spørsmålet om å få orgel til kirka. Selv lovte han å spille gratis så lenge han var kirkesanger.

Det ble satt i gang ei privat pengeinnsamling til orgel. Det kom inn om lag 600 kroner, som ble brukt til å kjøpe et harmonium med tre gjennomgående stemmer. Det ble plassert i kordøra og gjorde tjeneste i 60 år.

I 1951 ble harmoniumet skifta ut med et pipeorgel, bygd av P. Brantzæg. Det hadde tidligere stått i Bamble kirke. W. Sællmann monterte det i Herefoss kyrkje, og Tjøstolv Landås fra Herefoss monterte motoren til å drive pumpeverket med.

Det er et mekanisk pipeorgel med 7 stemmer, 1 manual og pedal. Utgiftene til orgelet kom på 7500 kroner. Det samla pikeforeningen i Herefoss inn og ga som gave til orgel i kirka.

Kirkeklokka som sprakk

Den gamle kirkeklokka var i minste laget, så kommunestyret bevilga penger til ny klokke i 1891. Lars Bua (1868-1940) var kirketjener i den tida. Han likte godt klangen i den nye klokka, men den tunge klokkekleppen likte han mindre å kime med.

Da han skulle kime inn jula et år, tok han med seg en hammer opp i tårnet og brukte den på klokka i stedet for kleppen. Det skulle han ikke ha gjort, for klokka sprakk og lyden ble borte.

Mens klokka var til reparasjon, fikk Lars det travelt med å få menigheten inn i kirka til gudstjenesten begynte. Folk hadde som vane å stå ute på kirkebakken og prate til Lars kalte dem inn med kirkeklokka. Nå måtte han bruke andre midler. Når Lars så presten komme gående, for han rundt blant kirkefolket og ropte: «Nå kjem presten! Nå kjem presten!»

Gammelt inventar

Av gammelt inventar som det er tatt vare på, kan nevnes:
Ei offerbøsse av tre fra 1741. Den har innskrifta:

«Christiansands Fattiges Tavle»

Kalk og disk i sølv fra 1756, gitt av sorenskriver Hans Petter Odderbech (1747-1781). Han hadde i 1750 kjøpt kirka for 91 Rd.

Kalk og disk i sølv fra 1756

Offerbøsse i tre fra 1741

VEGUSDAL KIRKE

Vegusdal kirke er første gang nevnt i et offentlig skriv (Diplomatarium Norvegicum) 14. juli 1348. Veikolfsdalr kirkja var det gamle navnet. Det var i katolsk tid, og biskopen som budde i Stavanger, hette Guttorm Paalson (1343-1350). Vegusdal hadde da egen kirke, og presten hette Endride Jofrayson. Under Svartedauen (1349-1350) minka folketallet så mye at Vegusdal ble anneks til Evje hovedkirke. Biskopen ble og offer for pesten.

Det første kirkebygget vi kjenner til i Vegusdal, var ei stavkirke fra 1200-tallet. Den hadde en rikt utskåret portal eller portåpning med motiv fra Sigurd Fåvnesbane på høyre side og et blomstermotiv på venstre. Portalen er tatt vare på, og står nå på Universitets Oldsaksamling i Oslo.

Stavkirka sto på garden Vegusdal i Hovlandsdalen, fordi den også var lirke for Mykland. I den tida hette Vegusdal sogn «Vegusdal Vesten Sundet» og Mykland sogn «Vegusdal Østen Sundet». Med «Sundet» er meint Vågsdalsfjorden.

Først i 1682 fikk Mykland sin egen kirke.

Vegusdal hadde stavkirke fra Middelalderen
(Fritt forma tegning av Svenn A. Hansen)

Sigurd Fåvnesbane

Heltediktet Sigurd Fåvnesbane hører til den gamle Edda-diktinga.

«Sigurd var av Volsungeætt, men han ble oppfostra hos kong Reidmar, fordi faren ble drept og mora hærtatt. Reidmar hadde tre sønner:
Regin, som var smed, skulle være Sigurds fosterfar
Oter, som var fangstmann, kunne skape seg om til en oter.
Fåvne var grådig og ville eie alt.

Gudene hadde av vanvare komet til å drepe Oter, så de måtte betale en stor bot i gull til faren. Gullet tok de fra dvergen Andvare. Men han bannlyste gullet og sa at den som tok det i eie, måtte dø.

Fåvne drepte faren og tok gullet. Deretter skapte han seg om til en fæl drage og lå på gullet oppå Gnitahei. Regin var og ute etter gullet. Han smidde et ekstra godt sverd til Sigurd og ba ham drepe dragen Fåvne. Sigurd prøvde sverdet på smiestedet. Det var for svakt, så Regin måtte smi et nytt sverd. Det var sterkt nok. Så tok Sigurd hesten Grane og dro til Gnitahei og drepte dragen. Etter det karsstykket ble han kalt Sigurd Fåvnesbane.

Regin ba da Sigurd om å steike hjertet av draken og komme med det til ham. Da Sigurd holdt på med steikinga, fikk han noen dråper av blodet på tunga. Det ga ham evne til å forstå fuglestemmene. De advarte ham mot Regin. Sigurd drepte derfor Regin og tok selv gullet.»

Sigurd dreper dragen Fåvne

Kopien er tatt fra en norsk 50-kroning

Utskjæringene på Vegusdal stavkirke

Fortellinga om Sigurd Fåvnesbane er skåret ut i fire billedgrupper på den venstre sideplanka av kirkeportalen.

1. I den nederste billedgruppa sitter Sigurd og steiker hjerte og innvoller av dragen Fåvne, mens han stikker fingeren i munnen sin. To fugler sitter i treet over hodet hans. Sigurd har en spiss hjelm på hodet.
2. I billedgruppa ovenfor ses Regin med sitt spisse skjegg, mens han smir på et sverd. Sigurd er med og drar smiebelgen. Her er han uten hjelm.
3. I den tredje billedgruppa prøver Sigurd sverdet på ambolten. Det går i stykker. Hesten Grane står ved siden av Sigurd. Den har alt fått gullskatten lastet på ryggen sin.
4. I den øverste billedgruppa ses Sigurd med hjelmen på hodet, mens han med venstre hand holder Regin i hans lange pannehårdusk og kjører sverdet gjennom ham med høyre hånd. Blodet strømmer av Regins munn, mens han prøver med begge hender å verge seg mot Sigurds sverd.

Blomstermotivet

På den høyre sideplanka av portalen er det skåret ut en plante som slynger seg oppover planken, der det sitter to dyreskikkelser. Den ene har fuglehode. Planteslyngene går ut fra dyrehodet på den andre skikkelsen.

Gamlekirka

Den neste kirka i Vegusdal, som gjerne ble kalt Gamlekirka, var si laftebygd tømmerkirke. Det var ei langkirke om lag 13 meter, 8 meter brei med ei takhøyde på om lag 9 meter. Den hadde våpenhus, kirkeskip med pulpiturer (trev) og kor, men verken tårn eller sakristi. Kirkeklokka skal ha hengt inne over våpenhuset med en glugg over vestveggen for lydens skyld.

Den fint utskårne portalen ble flytta over fra stavkirka til tømmerkirka. Der sto den og pryda døråpningen til kirka ble revet. Da ble den sendt til Oldsaksamlingen i Oslo.

I 1707 fikk sorenskriver Lyth-Ørum tillatelse til å lage et familiegravsted «i eller ved koret». Det betalte han 12 riksdaler for, like mye som for 5 kyr. Samme år ble datteren gravlagt der sammen med to tidligere døde barn, som ble flytta dit fra Herefoss. Der ble han selv gravlagt 3. mars 1724 etter at han hadde falt av hesten og slått seg i hel ved Engelsåna mellom Furholt og Breisåsen på heimvei fra Herefoss.

Alderen på kirka er det litt strid om. I ei visitasmelding fra 1851 står det at Vegusdal kirke er bygd i 1720. Men det er galt, sier Trygve Vestøl i 100-års skriftet, for fra 1660 og utover var det store reparasjoner på kirka. Han meinte det måtte være rett det som tradisjonen sier at den var 315 år, da den ble revet. De fant årstallet 1552, ble det hevda.

Over kirkeskipet var det et låsbart loft. Det var militært lagerrom til våpen og soldatutstyr. På 1700-tallet hadde soldatene ofte eksis etter gudstjenesten. Eksisplassen ved Vegusdal gamle kirke hette Kyrkjemonen, «en tørr Lyngmo paa 150 x 60 Alner». (95 x 38 m).

Gapestokken sto utenfor den nordre kirkegårdsporten. Tremerra, som ble brukt til å straffe soldater med, sto på vestsida av kirkegården, der det gamle bedehuset sto.

Vegusdal nye kirke fra 1867

Vegusdal nye kirke ble reist på Engesland, som da var blitt det naturlige sentrum i bygda. Kirkesognet var blitt delt, og Mykland, «Vegusdal Østen Sundet», hadde fått sin egen kirke i 1682.

Kirka som er tegnet av arkitekt Fr. von der Lippe fra Stavanger, er ei korskirke med litt uvanlig form og en blanding av romansk og gotisk stil. Den har et høyreist tårn over våpenhuset. Kirkeskipet har galleri bare over inngangsdøra. Det blir brukt til orgelgalleri.

Byggearbeidet ble satt bort til arkitekt Schauffert i Arendal for 1900 spesidaler mot at kommunen holdt materialer.

Den 26. juni 1867 ble kirka innvidd av biskop Jacob von der Lippe assistert av 8 prester fra Råbyggelaget prosti. Den dagen var det stor stas på Engesland, som både var blitt kirkebygd i kommunen og hadde fått ny kirke.

Men biskopen med følge fikk en stri tur fra Evje til Engesland den dagen. Da de kom til Myklebostad, måtte både biskop og prester på hesteryggen og ri over Haukomheia (511 m.o.h), fordi veien var ikke kjørbær lenger. Over Haukomvatnet måtte de i båt. På vannet kom de ut for en uvanlig sterk storm, så de var glade da de endelig nådde velberga fram til den store, ventende folkemengda på Engesland.

Vegusdal kirke fra 1867

Altertavla

Den første tida sto det et trekors som altertavle i kirka. Seinere ble det skifta ut med et vakkert alterbilde, som er malt av Lars Osa. Det syner Jesus på Genesaretsjøen, da han rekker ut handa til Peter, som holder på å søkke. Det har innskrifta: «Herre frels meg!»

Altertavla i Vegusdal kirke

Døpefonten og dåpsfatet

Vegusdal kyrkje har en kunstskatt av de sjeldne. Det er den romanske døpefonten med det seingotiske dåpsfatet. Bare 9 andre kirker i Norge har samme slags døpefont. Alle er tilvirka ved steinhoggeriet som hørte til Stavanger domkirke på 1100-tallet, og bare i den tida.

Døpefonten er av ekstra fin kleberstein. Den har så vid og djup skål at heile barnet kan dyppes under i vannet, slik det ble gjort i katolsk tid.

I bunnen av døpefonten er det bort hol ned gjennom sokkelen, så dåpsvannet etter bruk kunne renne rett ned i jorda, når proppen i holet ble tatt ut. Ingen måtte ta i det innvidde og hellige vannet etter ei dåpshandling.

Dåpsfatet er av messing og er et seingotisk, flamsk arbeid fra 1400- eller 1500-tallet. I bunner er det prega ut bilde av Maria budskapsdag, da engelen Gabriel forkynte at Maria skulle bli mor til Jesus.

Fatet ble tatt i bruk etter reformasjonen i 1536, da det ble slutt på skikken med å ha heile barnet under vann i dåpen.

Døpefont og dåpsfat i Vegusdal kirke

Lysekrona

Den gamle lysekrona i Vegusdal kirke har ei underlig historie. I 1715 gikk en mann til sak mot søster til kons hans om ei lysekrone. Han hevdet at kona hadde fått lysekrona på skiftet etter far hennes.

Rettsaka endte med forlik: Kona fikk lysekrona, og mannen fikk 4 ½ riksdaler i godtgjøring for utlegg han hadde hatt til rettssaka.

Seinere må visst mannen ha fått samvetsplager, fordi han hadde gått til sak mot så nær familie. Han ga derfor lysekrona som gave til «Vegusdal Kirke Vesten Sundet» i 1715. Etter at den nye kirka var blitt reist på Engesland i 1867, ble lysekrona flytta dit.

Orgelet i Vegusdal kirke

I 1919 ble det ved ei kommunal løyving og ei privat pengeinnsamling kjøpt et harmonium til kirka. Det var nok for lite til kirka, men gjorde likevel god tjeneste i over 40 år.

I 1966 gjorde Vegusdal kommunestyre vedtak om å gi et orgel som 100-års jubileumsgave til kirka, og løyvet 42 000 kroner til formålet. Monteringa ble forsinka, så orgelet sto ikke ferdig før i 1968. Prisen var da blitt over det dobbelte av løyvinga.

Det er et pipeorgel med 12 stemmer, to manualer og pedal.

Vegusdal kapell fra 1974

VEGUSDAL KAPELL

Høsten 1974 ble Vegusdal kapell innvidd av biskop Erling Utne assistert av prost Jacobsen fra Vest-Nedenes prosti og sogneprest Tofte fra Herefoss prestegjeld. Tilstede var ordfører med formannskap, kyrkjelyd, byggenemd, arkitekt, handverkere og interesserte fra bygda og bygder omkring. Etter innvielsen var det festsamvær i det nye bedehuset, som ble helt fullsatt.

Kapellet er reist på Vegusdal-gården, der de eldste kirkene i Vegusdal sto fram til 1868. Førsteantikvar Tschudi-Madsen pekte ut tomta, arkitekt Bjørn Schoder fra Kristiansand tegnet kapellet og byggmester Haukom i Kristiansand var rådgiver for bygginga. Dessuten gjorde bygdefolk en stor dugnadsinnsats.

Kirkebygget har en norskprega stil og et enkelt, men smakfullt utstyr. Et gammelt krusifiks fra stavkirka er hengt opp over korbuen. Til altertavle har Olava Buli gjort et teppe etter tegning av Else Jacobsen. Det gamle harmoniumet fra kirka på Engesland gjør tjeneste som orgel.

Kirkeklokka

Da den gamle kirka ble revet på Vegusdal i 1868, fikk Mykland, «Vegusdal Østen Sundet», kirkeklokka. Det var derfor ikke lenger noen klokkeklang å høre ved gravferder på den gamle kirkegården. Det ble retta på i 1903, da det ble samla inn penger til ny kirkeklokke. Den ble hengt opp i et lite hus på kirkegården.

Etter freden i 1945 ble det kosta et nytt og større klokkehus, der kirkeklokka hang til den ble flytta inn i tårnet på det nye kapellet i 1974.

GAMLE BIRKENES KIRKE

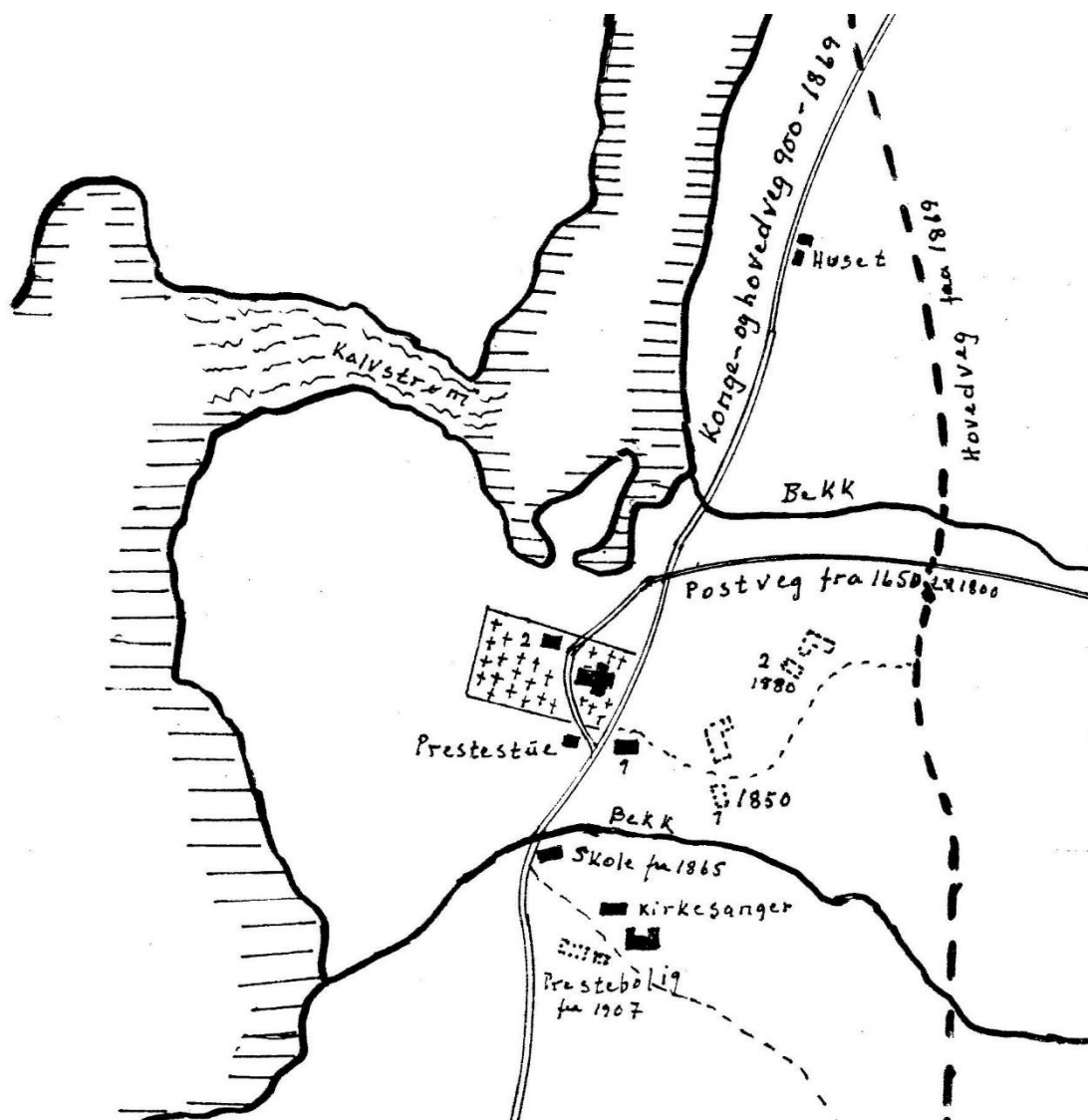
Først litt historie

Det var under Borgerkrigene i Norge (1130-1240) at den gamle kirka i Birkenes ble bygd. Det var krig om kongemakta, og en bitter strid raste mellom kirka og kongedømmet. Men det var samtidig Norges storhetstid, da Norgesveldet strakt seg vestover øyene i havet helt til Grønland.

Kirka hadde og si største makt etter at paven hadde gjort Norge til egen kirkeprovins i 1152 og oppretta erkebispesete i Nidaros og 10 bispeseter rundt om i Norgesveldet, 4 på fastlandet og 6 på øyene. Det satte fart i en kirkebygging, som Birkenes og fikk del i.

Birkenes kirke ble plassert ved den eldgamle kongeveien mellom kongsgårdene fra Tromøya til Oddernes og videre vestover i det sørvest norske kystriktet.

Kartskisse over kirkebygda før 1869

Prospect av Birkenes kirke 1845

Den gamle steinkirken på Birkenes

Bildet av Gamlekirka: «Prospect av Birkenes kirke 1845», fikk Ragna og Anders Raen av ei eldre dame, som var evakuert til Raen i 1940.

Huset til høyre var kirkegods til 1843. Det ble flytta lenger bort fra kirka i 1850.

Det lille huset i midten var prestestue. Der tok presten inn, når han kom kjørende med hest til Birkenes annekskirke fra presteboligen i Tveit.

Gamlekirka

Birkenes er første gang nevnt skriftlig i 1344. Da var Gunstein prest. Men kirka var bygd lenge før. Den hørte til den romanske stilperioden som varte fram til 1250. Den skal ha vært av noenlunde samme alder som nabokirkene i Tveit og Vestre Moland, altså bygd en gang i andre halvdel av 1100-tallet. Men de tre kirkene fikk ulike lagnader:

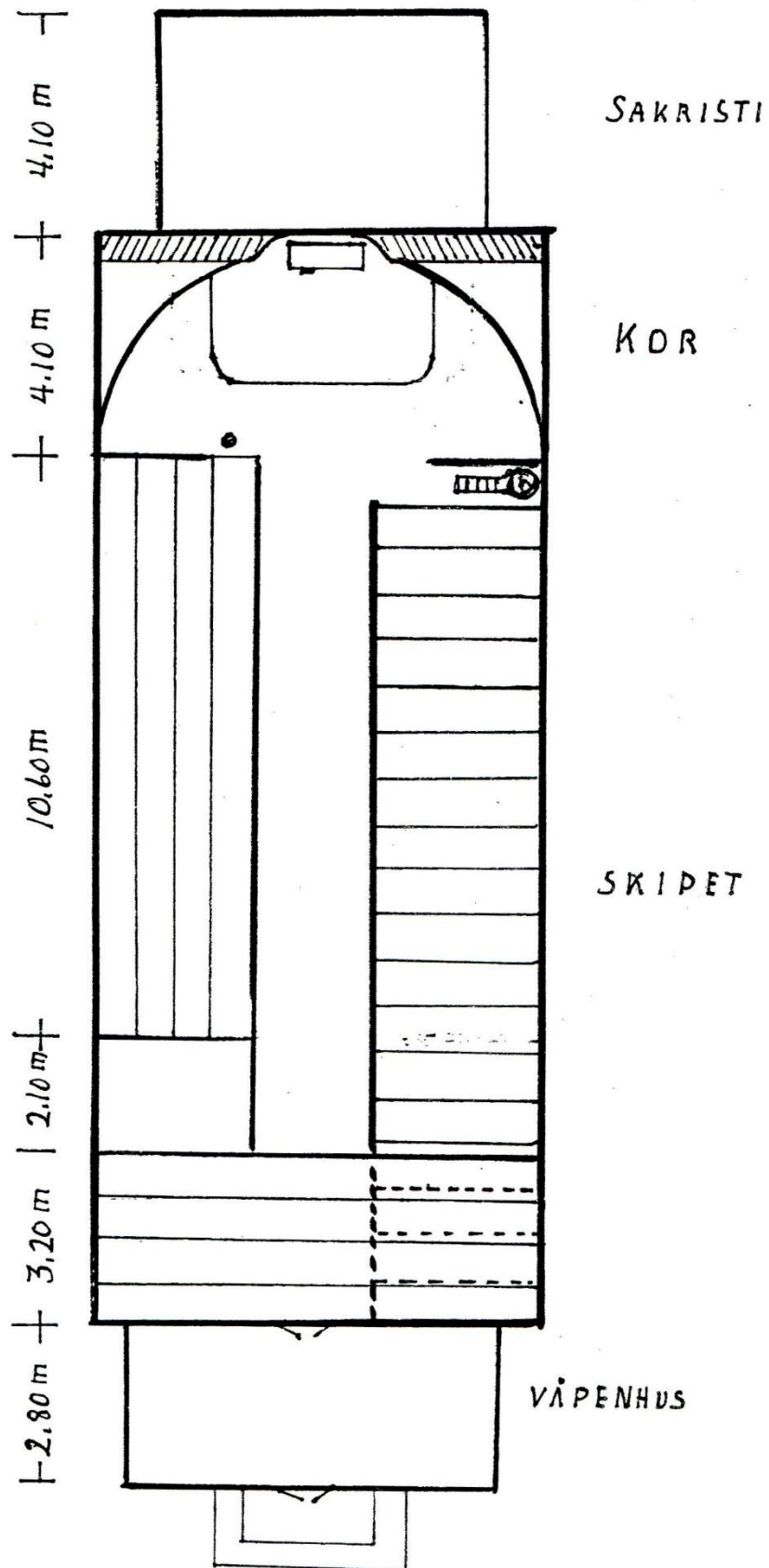
Tveit kirke ble restaurert og forlenget i 1867.

Vestre Moland kirke ble gjort om til ei korskirke i 1797.

Birkenes kirke ble revet i 1858.

Gamle Birkenes kirke var ei stilrein langkirke av stein med kirkeskip, korhus og våpenhus med tårn over. Men sakristi fikk den ikke før i 1841-43.

Grunnriss av gamlekirka

Interiøret

Kirkeskipet innvendig var 15,70 m langt og 8,20 m breitt. Kirkestolene (benkene) var 3,15 m lange og 84 cm breie og hadde dører. Ved siste stoltildeling i 1852 var det plass til 19 «Fruentimmerstoler» ved nordveggen. Ved sørveggen var det plass til 18 «Mandfolkstoler», for talerstolen sto på den sida. Midtgangen var 1,90 m brei.

Det var to **pulpiturer (gallerier)** eller **trev** i kirka. Det ene lå over kvinnebenk radene. Der var det plass til 4 benker, 10,60 m lange og 75 cm breie. Det andre trevet lå over inngangsdøra på vestveggen. Der var plass til 4 benker, 8,20 m lange og 78 cm breie.

Trappa opp til galleriene var inne i kirkerommet. I 1842 kom det forslag om å flytte trappa ut i våpenhuset, men det ble utsatt av økonomiske grunner.

Stoltildeling ble bare foretatt med benkene nede i kirkerommet. Det var bare gårdeiere med sine koner som fikk tildelt plass, de mest velsituerte lengst framme. På galleriene satt «Huusmænd med deres Hustruer samt Tienestefolk og Børn». Ved siste stoltildeling, som skulle vare i 10 år, var det 290 sitteplasser.

Koret skal ha hatt en **apsidal** korslutning. Det vil si en halvsirkelforma bakvegg. Kanskje har det også vært en apsis, et lite, halvrundt utbygg bak alteret. Omforminga til rett korvegg må ha skjedd før 1660.

Reparasjoner

Nytt **våpenhus** i stein med **tårn** av tre oppå ble bygd i 1660-62 samtidig med at kirkemurene ble reparert. Til dette arbeidet gikk det med 8,5 lester kalk (102 tønner), 400 murstein, 130 takstein og 1 tønne tjære. I 1681-83 ble tårnet reparert og murene kalka både utenpå og inni kirka. Kalkhuset er nevnt i 1708.

I 1723 solgte kong Fredrik IV Birkenes annekskirke og Tveit hovedkirke til en privatmann for 3230 riksdaler. 39 år seinere kjøpte Birkenes menighet kirka si tilbake for 60 riksdaler, og fikk da ansvaret med vedlikeholdet igjen. Nytt golv ble lagt i 1799, og i 1803 ble det kosta nytt spir. En storreparasjon av tårnet og taket i 1820 kosta 240 riksdaler. Og endelig i 1841-43 ble det lenge etterspurte sakristiet bygd.

Riving eller nybygging

I 1851 kom loven om at kirka skulle være så stor at det var plass til tre tiendedeler (3/10) av befolkningen i kirkesognet. Det satte fart i diskusjonen om det skulle bygges ny kirke eller om den gamle skulle gjøres større. Det endte med vedtak om nybygg, som ble godkjent av kongen i 1857.

For å spare rivingsutgifter av den gamle kirka ble det vedtatt pliktarbeid for bøndene. Murene var så sterke og solide at det måtte brukes vindespill til å rive steinene ned med. Pliktarbeiderne ble mest brukt til å transportere steinene utenfor kirkegården, så de seinere kunne brukes til kirkegårdsmur. Ellers gikk de til hånde for bygningsarbeiderne.

Inventar

Prekestolen var det **baldakin** eller **tronhimmel** over. Den var ny i 1690/92 og hadde kosta 35 riksdaler. Den hadde vakre utskjæringer, som visstnok var sengotisk eller barokk stil. En vet ikke hvor den ble av, da kirka ble revet i 1858.

Altertavla skal etter tradisjonen ha vært fra Christian IV's tid (1588-1648). Den hadde utskårne trefigurer og noen tekster skrevet på latin. Også den er borte.

Av gammelt inventar kan nevnes:

Et dåpsfat av messing pryda med speidermotivet fra Det gamle testamentet: To speidere kommer tilbake fra Kanaans land med en stor drueklase som de bærer mellom seg på ei stang.

Ei handlaga kopperkanne som hører til dåpsfatet.

En kalk (nattverdbeger) av sølv fra 1664 med innskrifta:

B. K. 1664. På knottene i handtaket står: J-E-S-U-S.

En disk (fat til nattverdsbrødet) av sølv fra 1664.

Ei offerbøsse av tre fra 1765 med innskrifta:

Til de Offentlige Penge.

Kirkeklokke med diameter 53 cm og vekt 104 kg. Den ble brukt i den nye kirka til 1908. Da ble den solgt for 166,40 kr.

En gravstein fra 1600-tallet er reist utenfor sakristiet på den nye kirka.

Den har innskrifta:

**HER LINDER HUIER
S. MAN GUNDER
GUTTORMSON GUD
GIFUE HANNEN EN
GLEDELIGE OP STAN
DELSE. ANO 1689
DEN 26 JANVARI
AASTE VLFSDATER
ANO 1673
DEN 17 FEBRE
VARI.**

Gravstein fra 1600-tallet